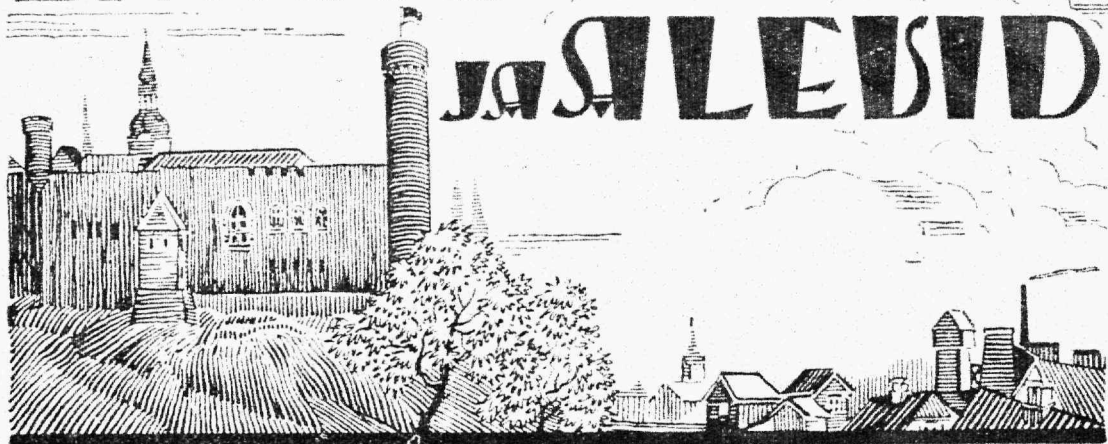

LINNAD

JA ALEVID

»EESTI LINNADE LIIDU HÄALEKANDJAK«

Väljaandja: Eesti Linnadeliit, Tallinnas. Vastutav toimetaja: V. Smetanin.
Toimetus ja talitus: Eesti Linnadeliit, Tallinn, Pikk 6.

Ilmub 10 korda aastas.

VI aastakäik.

Numbri hind 25 senti.

Nr. 3

Juuli

1933

SISU:

Eesti Linnadeliidu abiesimees Tartu linna-
pea Karl Luik 50-aastane.

Tartu uulide valgustamise ajaloo — E. T.

Linnade ja alevite ülesandeid tuleviku
aero-keemilis-bakterioloogilises sõjas —
A. Kümmel.

Ülevaade Rakvere linna majapidamisest —
H. Avikson.

Tartu Linnavalitsus kodumaa omatööstuse
edendajana — V. T.

Kroonika.

LINNAD JA ALEVID

EESTI LINNADELIIDU HÄÄLEKANDJA

Väljaandja: Eesti Linnadeliit, Tallinnas --- Vastutav toimetaja: V. Smetanin

№ 3

VI AASTAKÄIK

Toimetus ja talitus: Eesti Linnadeliit, Tallinn,
Pikk 6, telefon 431-58.

Ilmub 10 korda aastas.

Numbri hind 25 s.

1933

Juuli

Eesti Linnadeliidu abiesimees Tartu linnapea Karl Luik 50-aastane.

Karl-Julius Luik sündis 12. juulil 1883 Valga mk., Koiküla vallas, kus ta vanaemad olid talupidajad.

Õppis Koiküla vallakoolis, Karula ja Rõuge kihelkonnakoolis ja 1899.—1906. a. H. Treffner'i eragümnaasiumis Tartus. Õiendanud küpsuseksami Leningradis (Peterburis) 1906. a., astus K. Luik Tartu ülikooli füüsika-matemaatikateaduskonda, mille lõpetas 1913. a. *cond. math.* astmega. 1914. a. lõpetas K. Luik Tartu ülikooli juures korraldatud keskkooliõpetajate ettevalmistamise kursused.

Pärast ülikooli lõpetamist ja keskkooliõpetaja kutse omandamist oli 1914.—1917. a. õpetajaks Valga kommertsgümnaasiumis. 1917. a. nimetati Võru mk. koolinõunikuks, millisel kohal, arvatud välja okupatsiooni-aeg, oli 1920. aastani, olles ühtlasi Võru Maavalitsuse abiesimeheks ja haridusosakonna juhatajaks ja Võru Haridusseltsi gümnaasiumi õpetajaks.

Võrust kutsuti Tartu linna koolinõuniku kohale 1920. a. alul ja sama aasta 27. septembril Tartu Linnavolikogu valis K. Luige Tartu linnapeaks, millisele kohale on ta volikogu poolt valitud tagasi mitmel korral, nii et püsib sel kohal vahetpidamata praeguse ajani, s. o. üle 12 aasta. Linnapea ameti kõrval täitis ta 15. veebruarini 1924 ka koolinõuniku kohuseid, mil teda ta enese palvel vabastati koolinõuniku ametist.

K. Luik on esimene koolinõunik Eestis ja tema kauaaegse viljarikka töö eest hariduspollul omaaegne haridusminister A. Veidermann avaldas talle tänu.

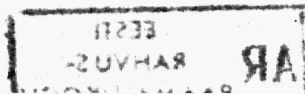
Linnapeana on K. Luik olnud ka linna vaeslastekohtu esimeheks ja linna eelarve- ja planeerimiskomisjonide juhatajaks. Peale selle on ta juhatajaks mitmes teises komisjonis, nagu elektriijaamakomisjonis, poeglastegümnaasiumi hoolekogus, Šamajev'i kapitali valitsemise komitees jne.

Peale oma rohkete otsuste ülesannete Tartu linnaomavalitsuse tegevuse juhtimisel võtab K. Luik elavalt osa ka seltskondlikust tööst mitmesuguseil aladel, olles paljudes neist juhtivail kohil, nii on ta Tartu Vabadussõja mälestussamba

komitee esimees, Eesti Omavalitsuste Kindlustusseltsi „Oma“ abiesimees, Tartu Lennuühingu esimees, Jahi- ja Kalapüügiseltsi „Vambola“ esimees, kindral Laidoner'i-nimelise invaliidide komitee kohapealne esindaja, Tartu Kodutööühingu esimees, mõned aastad „Vanemuise“ juhatusel liige. Kuuludes kodukaitsjatekaitseliitlaste ridadesse, on K. Luik Tartu Maleva juhatusel liige maleva alust saadik.

Eesti Linnadeliidu tegevusest võtab ta osa väga innukalt, olles ELL juhatusel abiesimeheks.

Politiiliselt ilmavaatelt kuulub K. Luik rahvuslikku keskerakonda, kus ta on samuti juhtivail kohil — keskkomitee liige,

Tartu komitee esimees ja Tartumaa komitee abiesimees.

Tema tööd ja tegevust on hinnatud talle kodu- ja välismaa aumärkide annetamisega; tal on Kotkarist, Valgerist, Punase Risti aumärk, Tuletõrje hõberist, Läti Kolme Tähe Ordu ja Rootsi Kuningliku Ordu aumärgid.

Püüdes linnapea kohal juba tosin aastaid, on K. Luik alati olnud hoolas, täpne, linna ja kodanikkude huvide õiglane ja kohusetruu kaitsja ja tähelepanelik kõigi vastu. Oma töökspidamiste ja kindumuste eest on ta alati astunud välja südilt ja julgelt, mispärast on võitnud üldise lugupidamise.

K. Luige tegevuse ajal linnapeana on Tartu linnaomavalitsuse tegevust kõigil linna tähtsamate eluavalduste aladel laiendatud, süvendatud ja arendatud paremuse poole, vaatamata sellele, et see on olnud seotud suuremate raskustega, millised on tingitud pika sõjaaja tagajärgedest. Tartu endisi kitsaid piire on laiendatud suurel määral, asutatud juurde ja planeeritud uusi linnaosi, parandatud heakorraldusid, tõstetud linna välist ilmet, hariduse ala viidud paremale järjele, kusjuures on omandatud ja ehitatud mitmed koolimajad — kommertsgümnaasiumile, kunstikoolile „Pallas“, V ja IX algkoolile jt., hoolekande alal on ehitatud vanadekodusid ja lastevarjupaiku, avatud uusi ettevõtteid, nagu linna pank, laenukassa ja müügisaal, apteek, veevärk, linna valgustamist on paremini korraldatud Ulila elektriijaama omandamisega ja laiendamise-

ga, on korraldatud ümber haiglaid, ehitatud uus ujula, vahetusteel riigilt omandatud linnale suuremad koolimajad, nagu H. Treffner'i, poeglaste- ja tütarlastegümnaasiumide ja XV algkooli majad, peale selle on omandatud linnale veel teisi kinnisvaru.

Peale linnaomavalitsuse tegevuse üldise juhtimise ja korraldamise on K. Luige otsesel juhtimisel kogu aeg olnud linna rahanduse ala, kusjuures sel alal aastaruanded pole kunagi lõppenud puudujäägiga, vaid alati jäägiga, eriti paremail majanduslikel aastail. Nende jääkide arvel ongi omandatud ja ehitatud linnale vajalikke kinnisvaru koolimajuks, varjupaikadeks ja muuks otstarbeks.

Kogu see lühidalt mainitud suur ja laialdane tegevus, arvestades Tartu, kui paljude õppeasutuste- ja ülikoolilinna erilist seisundit ja nõudlikkust, on olnud seotud muidugi paljude raskustega ja suurte jõupingutustega, kuid kõigest sellest on üle saadud tänu K. Luige algatus- ja korraldusvõimele, juhtimise oskusele, ettenägelikkusele ja sihikindlale tööle, mispärast Tartu võib täieliku rahuldustundega tervitada oma esimest kodanikku tema tegevusrikka elutee tähelepanuväärivale tähisele jõudmisel.

Ka ELL ühineb arvuka õnnitlejaskonnaga ja soovib sünnipäevalapsele raugematut tervist ja jõudu, lakkamatut indu ja töötahet kestvaks viljakaks tegelemiseks nii Tartu heakäekäiguks ja õitsenguks kui ka kogu Eesti kommunaalasjanduse arendamiseks ja kindlustamiseks.

Tartu uulide valgustamise ajaloost.

Üldise arvamuse järgi on, arvestamata varemaid sellekohaseid katseid, korrapärane ja alaline uulivalgustus seatud sisse esmakordselt 1667. a. Pariisis. 1668. a. teostati see Londonis, 1677. a. — Berliinis ja 1687. a. — Viinis. XVIII sajandi keskel olid juba pea kõik Lääne-Euroopa suuremad linnad õhtuti valgustatud. Venemaal oli esimene uulivalgustusega linn Peterburi (nüüdne Leningrad), alates XVIII sajandi kolmekümnendaist aastast. Teised linnad järgnesid väga visalt pealinna eeskujule. Alles Katariina II ajal teostatud uue halduskorra reformide tagajärjel teostati see suuremate linnade enamikus. Ka Tartus teostati uulivalgustus alles n. n. „asehal-

dusajal“, millest pärit nii mõnigi teine tähtis üritus Tartu kommunaalelus. Esimene teade uulivalgustuse kohta Tartus on pärit küll juba a. 1554. Nimelt nõudsid tolle aasta 30. augustil Suure ja Väikese Gildi esindajad raelt, et raekojust (ligikaudu praeguse raekoja kohal) ja mustpeade kompanii majast (asus praeguse Tartu Panga maja läheduses, turu otsas) riputataks välja õhtuti ja öösiti tulepannid valgustamiseks. Kuid sellega taheti hõlbustada ainult tol ajal turul asuvate linna kahurite valvamist. Alalise korraldusena, nagu mõnelt poolt on väidetud, polnud see mõeldud, vaid tartlased pidid leppima, kui just ei paistnud kuu, kä-

silaternavalgustusega. Korrapärasele ja alalisele uulivalgustusele pandi alus alles a. 1793. Selle aasta 3. juunil nõudis Tartu „городничий“ (politseiülem) von Nettelhorst linnanõukogult, et asehaldurkonna valitsuse määruse kohaselt (antud a. 1787) eelseisvast sügisest alates valgustataks linna ja eeslinna laternatega. Seega võib Tartu pühitseda käesoleval aastal uulivalgustuse 140-aastast juubelit.

A. 1793 oli Tartus ainult 3626 elanikku, 539 maja ja 89 hoonestamata krunti, kuid uulivõrk oli, võrreldes majade arvuga, väga laialdane. Kogu linna valgustamine käis alul täiesti üle jõu. Seetõttu otsustas linnanõukogu piirduda esialgu turu ja n. n. „Posti“ uuli, s. t. Narva ja Riia maantee linna piires asuvate osade ühes vahepealsete uulidega, valgustamisega. Kuna see moodustas osa Peterburi—Eidkuhneni suurest maanteest, mida kasustas enamik Vene pealinnast välismaale ja vastassuunas matkajaid, oli seal liiklemine õige elav.

Mitmesuguste takistuste tõttu valmisid seks otstarbeks ühelt kohalikult plekksepalalt tellitud 50 laternat alles järgmise aasta mais, mistõttu tegelik valgustamine algas alles 1794. a. sügisel. Järgnevat aastail kulutati suuri summasid uulivalgustuse täiendamiseks ja laternate arv ületas mõne võrra saja. Edaspidi suurenes aga laternate arv väga visalt, jõudes 1822. a. ainult 163-le. Sealjuures polnud ka laternate tehnilised omadused palju tõusnud. Elanikkonna ja majade arv näitas aga tunduvalt kasvu. Uulivalgustuse arenemise peamiseks takistuseks oli linna raske majanduslik olukord XIX sajandi esimesil aastakümneil Napoleoni sõdade ja sellele järgnenud depressiooni tõttu.

Mis puutub uulivalgustuse tehnilist külge, siis jälgiti selles loomulikult võimaluse piires Lääne-Euroopa, esijoones Saksamaa eeskujul. Laternad olid esialgu kahte tüüpi: plekist, kolmeruudulised, klaasakendega ja klaasist, purgikujulised, plekkäärte ja -katustega. XIX sajandi alul lisandusid neile nelinurksed plekklaternad, millised lõpuks tõrjusid välja kaks esimest liiki. Laternad olid asetatud postetele või, nagu enamik, kinnitatud laternahoidjatega maja seinule. Laternapostid olid värvitud helehalliks, rauad mustaks. Postide kuju üle võib otsustada ainult piltide järgi. Nad olid obeliskitaolised ja võrdlemisi paksud. Laternais põlesid madalad silindrikujulised plekklampid ja sarnlesid meil veel praegugi mõnes kohas

tarvitatavaile klaasita petrooleumilampidele n. n. „tattinadele“. Kuid valgus, mida need lampid suutsid anda, oli palju viletsam. Neis ei põlenud mitte reguleeritav paeltaht, vaid nõõritaoline, puuvillast keeratud umbtaht. Tahid valmistati laternasüütajate eneste poolt. Tahid asusid lambi külge tinutatud torukeses ja valguse reguleerimine oli võimalik ainult tahti väljatõmbamise läbi. Osal lampidest oli 2 ja 3 tahti. Nii oli 1822. a. alul 7 kolme-, 67 kahe- ja 89 ühetahilist lampi. Et üldse põleda, nõudsid need algelised lampid alalist järelevalvet. Süütamine sündis tärpentiinõlisse kastetud takutop-pidega ja nõudis palju aega. Kui tahti õigel ajal ei puhastatud, kustusid lampid. Põles aga taht liiga madalale, siis läksid lampid niivõrt kuumaks, et seesolev õli kees värnitsaks, muutudes kõlbmatuks. Kuna õhu juurdevoolu reguleerisid ainult augud laternas, siis kustusid lampid suurema tuule puhul kergesti. Ka oli pea võimatu vältida lampide suitsemist, mistõttu laternate klaasid kattusid tahmaga ja nõrgendasid sedagi kasinat valgust. Ainult üksikud laternad olid valgustatud reflektoritega. Kuigi laternad olid asetatud ainult mõnekümne sammu kaugusele üksteisest, ei suutnud nad kuigi hästi valgustada vahepealset maaala, võimaldades vaid mingisugust orienteerumist jalakäijatele. Tartu valgustusseadistu ei vastanud juba alul tollaegse Lääne-Euroopa valgustustehnika viimasele nõudele ja aastate kestel jäi ta sellest veel rõhkem maha. Teatavasti kasutati Lääne-Euroopas valgustumaterjalina tol ajal peamiselt rüpsõli. Vähesese tootmise tõttu oli ta aga Venemaal liiga kallis ja selle asemel tarvitati välisvalgustuseks odavamad kanepi- ja linaõli, mis seks otstarbeks aga vähem kohased, eriti viimane. Nimelt on linaõlil omadus tõmbuda seistes paksemaks ja lõpuks täiesti kuivada; värskena ta aga suitseb tugevasti ja põleb väga ruttu. Tartus kasutati nii kanepi- kui linaõli, rohkem küll viimast ta odavuse tõttu. Nii ühte kui teist oli vahepeal saada ainult vähesel hulgal ja see telliti välja Venemaalt, peamiselt Pihkvast, mõnikord isegi Peterburist. 1805. aastani olid uulivalgustuse korralduse olud linna kammerhärja ülesandeks, rae järelevalve all, kuna väljaminekud tasuti linna kassast. Tähendatud aastal asutati Tartu eriline politseiavalitus. Politsei ülalpidamise kulud pidi kandma linna elanikkond. Politseimaksude reparteerimiseks ja väljaandmiseks moo-

dustati eriline, iseseisva asjaajamise ja arvepidamisega asutis — „politseikassakomisjon“. Selle ülesannete hulka pidi kuuluma ka uulivalgustuse korraldus, muidugi rae järelevalve all. Seekord jäi püsima Vene linnaseaduse maksmapanekuni Baltimail.

Halva majandusliku olukorra tõttu ei suudetud küll alul suurt teha valgustusolude parandamiseks, ega suurenenud ka märgatavalt laternate arv. Seegipärast tõusid valgustuskulud inflatsiooni tõttu. Ulatanud XVIII sajandi lõpul ainult mõne saja rublani, tõusid nad 1810. a. paigu juba 2000 rublani aastas. Selle hinna eest toimetas valgustamist politseivalitsus aastani 1822, mil oli sunnitud sest loobuma, kuna nimetatud summast ei jätkunud tegelikkude kulude katteks. Vähempakkumisel läks valgustuse korraldamine kohaliku kalakaupmehe Heinrich Reinhold'i kätte 3480 rbl. eest. Sealjuures arvestati uulilaternate arvu 183. Valgustus pidi kestma 15. septembrist — 15. aprillini à 20 päeva kuus, kuuvälgeil õhtuil lambid ei põlenud. Reinhold seadis tingimuseks, et tal ei tule vastutada lõhutud laternate ja postide eest. Arvestades, et laternate lõhkumist harrastasid nii üliõpilased kui kaupmeeste ja käsitöölise sellid, oli see nõue arusaadav. Ehk küll väikese haridusega mees (kirjutas allkirja asemel kolm risti), tuli Reinhold oma asjaajamisega toime võrdlemisi hästi ja ka järgmisil aastail jäi uulivalgustuse korraldamine tema hooleks. Sõltudes linaõli hindadest olid vähempakkumisel nõutud summad väga kõikuvad; nii maksti Reinholdile 1826. a. 4295, 1828. a. — 2680 pankurubla, kuna laternate arv oli viimasel aastal suurem. Ehk küll Reinhold'iga oldi alul rahul, selgus peagi, et sellise üldkasuliku ettevõtte väljaandmine eraisikule pole otstarbekohane. Nõrga järelevalve tõttu täitsid laternasüütajad oma kohustusi väga lohakalt, jättes pahatihti laternad üldse süütamata või lastes nad kustuda juba lühikese aja järele. Hooletu käitlemise tõttu muutus ka Reinhold'ile linna poolt kasutada antud inventar peaaegu kõlbmatuks. Seetõttu esinesid ka elanikud kaebustega viletsa valgustuse pärast. A. 1828 andis küll politseivalitsus valju määruse uulivalgustuse ettevõtjate kohta, milles oli nähtud ette ohtralt rahatrahve korratute ja enne määratud aega kustunud laternate eest. Kuid Reinhold mõistis politseiga hästi läbi saada ja temale määratud karistusist pole midagi kuulda. Kodanik-

konna nõudel lõpuks 1830. a. sügisel võttis politseikassa ühes gildide oldermanidega uulivalgustuse korraldamise oma peale ja hakkas seda teostama majanduslikul teel.

Valgustusseadistu ülevõtmisel ilmnes, et see on võimatus seisundis. Lambid olid täis mustust; puhastamisel tulid paljud sulatada lahti ja hiljem uuesti tinutada kinni. Suurem osa tuli aga asendada uutega. Paljude katsetamiste järgi leiti, et üks Riias valmistatud laternalamp vastas ülesseatud nõudeile, see põles ühtlaselt, tarvitas vähe õli, ei sulanud lahti ega keetnud õli värnitsaks. Pealegi võis seda süüdata tärpentiini kastetud takutopi asemel, mis suitsetas laterna seest tahmaseks ja oli kulukas, kepi otsa kinnitatud küünlaga. Telliti tervelt 200 sellist lampi, neist 4 kolme-, 125 kahe- ja 71 ühetahilist. Neis võeti tarvitusele seniste ümmarguste tahtide asemel kootud paeltahid, mis olid hulga praktilisemad, nõudes küll ligi poole rohkem õli, kuid andes ka mitmekordsest rohkem valgust. Alul telliti tahte Riias, kuid hiljem hakati neid valmistama kohapeal. Laternate korrashoidmine usaldati kuue süütaja kätte ühe erilise vastutava järelevaataja valve all.

Kuna kõik need muudatused nõudsid aega, polnud uulivalgustus esialgu parem, kuigi vist mitte halvem, kui enne. Kuid politsei, kes Reinhold'i ajal vaatas asjale läbi sõrmede, avaldas nüüd elanikkonna nimel oma rahulolematust selle kohta. Ülikool aga, kellega linn elas traditsiooniks muutunud vaenus, tõendas isegi, et halb valgustus raskendavat öösi distsipliini pidamist üliõpilaste seas. Raad arvas küll, et ülikoolil ei võiks olla põhjust kaevata valgustuse pärast, kuna senine valgustus olevat ikkagi parem kui kunagi varem ja parem kui valgustus ülikooli peahoones. Et laternaile aga nii suurt mõju omistatakse akadeemilise distsipliini säilitamise suhtes, olevat raele uudis; ei puuduvat ju näited, et pidulikult valgustatud turul ja isegi heledal päikesevalgusel distsipliin akadeemilises peres jätnud mõndagi soovida.

1832. a. sügisel tõusis uulilaternate arv 229-le, sellest I linnajaos 83, II — 80 ja III — 66, neist asetsesid 94 „Posti“ uulil. Laternad olid paigutatud mõlemale poole uuli, vahedega 30—40 sammu. Vähemasustatud uulel oli vahemaa 50—80 sammu. Valgustamata oli eeslinnades 34 uuli, nende hulgas Botaanika. Kloostri, Pep-

leri, Aia ja Tiigi uul. Kõik need uulid olid ka sillutamata.

Politseikassale allus valgustuse korraldamine 1833. aastani, mil see jälle anti välja vähempakkumisel. Vaatamata sellele, et valgustusettevõtte osutus igapidi kasulikuks, keeldus politseikassa edaspidi sellega teotsemast. Nüüd olid ettevõtjale esitatud tingimused juba hulga valjemad. Nii jäeti ametisse senine laternate-ülevaataja, et teostada paremat järelevalvet valgustuse korraldikkuse üle. Poole tema palgast pidi tasuma ettevõtja ja peale selle kohustuma tarvitama ainult puhas kanepi- või linaõli ja puuvillast paeltahti ja andma laternad ja lambid tagasi samas heas seisundis, nagu ta nad saanud.

Ettevõtjaks osutus ka seekord Reinhold ja tema poolt korraldatud valgustus oli ka halvem senisest. Kuna politseikassa siiski ei pidanud võimalikuks valgustuse korraldamist pidada enda käes, siis teostati see ka edaspidi vähempakkumisteel. Ei suutnud olukorda muuta elanikkude nurisemine ega politsei kaebused.

Nii kordas politsei 1837. a. varemalki esitatud nõudmist, et uule valgustataks öö läbi, kuna seltskonnist peale kella 1 kojuminevad isikud on avaldanud pahameelt uulivalgustuse puudumise pärast. Asi kanti ka kubermanguvalitsusse, kelle järelepärimisele raad vastas, et pahameelt on avaldanud ainult need isikud, kes mängivad öösiti kaarte „Musses“ ning väljudes ei leia ees valgustatud uule. Seni valgustamata uulide majaomanikkude rahulolematuse tõttu, kes ikkagi maksid valgustusmaksu, esitas politsei järgmisel aastal raele nõude, et valgustust laiendataks seni pimedaille uulele. Raad keeldus seda teotsemast rahapuudusel; ta tõi ette, et suuremais linnades, näiteks Tallinnas laternate hulk on palju väikesem, isegi Peterburis ja Moskvas ei valgustatavat kaugemaid linnaosi. Saavutati ainult seda, et lampide kustutamise ajaks määrati kell 1 öösel.

A. 1840 otsustas raad anda välja vähempakkumisel ainult õli muretsemise, kuna valgustamist pidi korraldatama majanduslikul teel politseikassa poolt, sest vähempakkumisel osutusid hinnad liiga kõrgeiks. Palju see olukorda küll ei parandanud, sest ettevõtjad olid jõudnud väheste aastate jooksul viia valgustusseadistu jälle korratusse. Pealegi oli valgustehnika selleaegse taseme juures võimatu saada lina- või kanepiõliga rahuldavat valgustust, kui ei tahetud tunduvalt tõsta kulutusi sel alal. Arvestades linna rahalist

seisundit, oli see võimatu. Õlivalgustuse asendamine mõne paremaga polnud lihtne, sest gaas, mis tol ajal oli tunnustatud õli kõrval ainukeseks uulivalgustuseks kõlblikuks vahendiks, ei saanud tulla arvesse juba seadistu kulukuse tõttu, puudus see ju isegi Vene suurlinnades.

Nüüd astus Tartu toleaege justitiis-pürjermeisteri Hellwig'i algatusel julge sammu, millega ta mõneks ajaks pääsis valgustuselt esikohale Vene linnade hulgas.

A. 1834 konstrueeris Lüdersdorff Saksamaal esimese kõlbliku „auru-“ ehk „gaasilambi“, milles põletusainena kasustati valgustuspiiritust (4 osa piiritust segatud 1 osa tärpentiinõliga). Puhast piiritust ei saadud tarvitada selle värvitu leegi tõttu. Lüdersdorff'i lambi valgustusvõime ületas kaugel õlilambi oma. Samuti oli selle käsitamine lihtsam, kuna ei nõudnud tahi sagedast puhastamist, nagu õlilambid. Kahjuks takistas „aurulambi“ suuremat levikut valgustuspiirituse kõrge hind Lääne-Euroopas. Seepärast leidis see tarvitamist peamiselt luksusalgustuseks kinniseis ruumes ja toleaeagne valgustustehniline kirjandus ei omanud talle suuremat tulevikku. Ehituselt oli lamp võrdlemisi lihtne ja valmistati sel ajal ka Peterburis. Ka pürjermeister Hellwig pidi juba olema tuttav selle uue valgustusviisi hüvedega, kui ta katsus kohandada teda uulide valgustamiseks. Talvel 1845./46. a. püstitati katseks turule ja „Posti“ uulile 5 erikonstruktsiooniga ja eritüüpi lampidega laternat. Nagu võis oodata, ületas piirituslampide valgus võrratult õlilampide oma. Sealjuures polnud kulud palju suuremad. Kõlblikemaks osutus kohaliku plekksepa Oding'i valmistatud kuuekandiline latern, miline oli klaasitud nii külgedelt kui ülevalt. See andis kõige rohkem valgust ja tarvitas oma 7-leegilise lambiga kõige vähem piiritust. Katsete tagajärjed olid sedavõrt rahuldavad, et a. 1847 mindi Tartus üle piiritusvalgustusele. Arvestades piiritusgaasi valguse suuremat intensiivsust, vähendati laternate arvu seniselt 240-lt—200-le. Neist 100 uut Oding'i-süsteemilist ja 100 ümbertehtud vanust neljakandilist laternaist. Lambid telliti Peterburist Stange' vabrikust. Selle reformi teostamiseks kulus ainult mõnisada rubla. Järgmise aasta aluks oli ümberkorraldus teostatud. Laternad asetati endiselt osalt postele, osalt majade seinte külge. Laternate vahemaa oli nüüd tunduvalt suurem, vähemalt 15 sülda. Kuna

laternate arv vähenes, jäi osa eeslinnu endiselt valgustamata. Uulide valgustamist teostati nüüd politseikassa poolt pidevalt majanduslikul teel ühe ülevaataja ja kuue süütaja läbi, kes ühtlasi pidid hoidma korras linna tuletõrjeriistad. Lambid täitis ülevaataja laternate laoruumis raekojas, kust süütajad need väikeste käsivankritega toimetasid kohale. Lambid olid mesingist ja mahutasid $\frac{3}{4}$ toopi piiritust, mis võis põleda 24—25 tundi, sõltudes temperatuurist. Lampidel olid klaasilindrid. Süütamine toimus umbes nagu praeguseil rootsi priimuseil — lambi põletajat („*Brenner*“) ümbritsevasse rennikesse valati puhast piiritust. Et lambisüütajad ei kasustaks piiritust endi soendamiseks, peeti otstarbekohaseks lisada sellesse oksenduskivi („*Brechstein*“).

Valgustuspiiritus ja puhas piiritus süütamiseks muretseti vähempakkumisteel. Suuremalt jaolt võttis selle enda peale G. v. Liphard, kellel Kastres ja Raadil olid oma piiritusvabrikud. Puhast ja põletuspiiritust olid ühes hinnas, milline kõikus 15 (1850. a.) ja 34 (1861. a.) kopika vahel, sõltudes viljasaagist. Harilikult maksus pang 220 kopika ümber. Aastatarvitus oli umbes 800—900 panga valgustus- ja 15 — puhast piiritust. Oli nõue, et piiritus oleks puhas ja 90° kange. Mõnikord osutus see siiski nõrgemaks ja põhjustas lampide halba funktsioneerimist.

Väljaminekud valgustuse peale vaheldusid peamiselt piirituse hinna kõikumise tõttu, kuna laternate arv püsis enam-vähem stabiilsena, nagu tööpalgadki. Üldiselt kõikus eelarve 3000 rbl. ümber, enamasti alla selle.

Elanikkond oli uue valgustuse võtnud vastu suure heameelega, oli see ju võraturalt parem endisest. Näib aga, et ulakuste arv laternate suhtes, võrreldes endisega, suurenes. Nii olid kaunis sagedad juhtumid, kus laternaist varastati lampe või jälle valati ainult piiritus välja, katkudes seda arvatavasti tarvitada joogiks, nagu praegu denatureeritud piiritust. Ka näib vahest olevat mängus üliõpilaste käsi. Nii kadusid ühel novembri ööl 1849 korraga 21 laterna lambid, millised aga kolmanda päeva hommikul leiti kotis uulile jäetuna. Juurde oli lisatud sedel, milles seisis, et need 21 õnnetut lampi, kuna neil magavaist öövahtidest ja norisevaist politseinikest polnud seltsi, tundsid sellist igavust, et läksid üheks päevaks jalutama.

Tartu uus valgustus äratas algusest peale suurt tähelepanu kaugele üle Balti-

maade piiride. T. Bulgarin kirjutas selle kohta a. 1847 oma „Kirjades Liivimaalt“ nr. 3, et Peterburis valgustavad üksikud samasuguse gaasiga oma kabinette kui Tartu oma uule.

Oma 1841. a. aruandes kubermanguvalitsusele, kes oli juba alguses nõudnud teateid katsete tagajärgede kohta, rõhutas raad, et Tartu võib olla uhke, olles esimene linn, kes suureviisiliselt katsetanud selle gaasivalgustusliigiga uulivalgustuse alal ja võtnud selle ka tarvitusele parimate tagajärgedega.

Tartu eeskujul võtsid nüüd tarvitusele piiritusvalgustuse ka mitmed teised linnad. Juba 1846./47. a. talvel oli Tallinnas tehtud katseid piiritusgaasiga. Talve jooksul 1847./48. a. seati osa linna gaasivalgustus ja 22. augustil 1848, keisripaari kroonimispäeval, põlesid kogu linnas esimest korda piiritusgaasilaternad. Üldiselt jälgiti seejuures Tartu eeskju. Suurem osa laternaide oli tehtud ümber vanust ja uued valmistatud Oding'i loodud mudeli järgi. Lambid olid enamikus 7, kitsamail uulel 4 leegiga. A. 1850 hakati valgustama piiritusega ka eeslinnu.

A. 1848 alustati ka Võnnus uulide valgustamist piiritusgaasiga. Sama aasta sügisel hankis Riia Tartu raelt andmeid piiritusgaasi kohta ja lasi endale saata ühe Oding'i-süsteemilise laterna. See sündis kindralkuberner vürst Suvorov'i ettepanekul, kes läbisõidul Tartust oli tutvunud siinse valgustusega ja soovitas seda võtta tarvitusele ka Riias, mis leidiski teostamist. A. 1851 läks piiritusgaasile üle samuti Miitavi.

Aga Tartu mõju ses suhtes ulatus kaugeemalegi. 1848. a. sügisel võeti piiritusgaas tarvitusele ka Peterburis. Seks kasustatavad laternad olid valmistatud ühe Tallinnast mudeliks toodud laterna järgi, mis aga omakord oli koopia Oding'i laternast. Alates a. 1851 mindi piiritusvalgustusele ka Pihkvas. Laternad ja lambid valmistati Tartus, kohalikkude laternate ja lampide eeskujul. Nii võib öelda, et Tartu pole aidanud levitada ainuüksi vaimset, vaid ka reaalselt valgust.

Piiritusvalgustuse hüved olid äratanud ka riigivalitsuse tähelepanu. Juba a. 1848 nõutas siseministerium Liivi kindralkubeneri kaudu endale Tartust ühe laterna. Kuna järgnevate aastate teadmused olid aina kinnitanud selle praktilisust, kirjutati ette a. 1853 sisemi-

nisteeriumi poolt kubermanguvalitsuste kaudu kõigile linnadele riigis asuda uuli-valgustuse teostamisele piiritusgaasiga sel määral, kuidas seda võimaldab iga linna majanduslik seisund. Eeskujuks soovitati võtta valgustuse korraldus Peterburis, mille trükitud kirjeldis lisati juurde. Ka Tartu raad sai sellise ettekirjutise. Vastuses kubermanguvalitsusele teatas raad, et Tartu olevat esimene linn, kus see valgustusviis üldse tuli tarvitusele. Ka olevat Tartu valgustuskorraldus samasugune kui Peterburis, ainult lihtsam ja odavam. Tänu otstarbekohasele süütamisviisile jõudis Tartus üks mees 10 minutiga süüdata 17 laternat, mistõttu siin, sõltudes vahe- maast, vajati 22—35 laterna jaoks üks süütaja, kuna Peterburis oli süütaja iga 10—15 laterna jaoks. Tartus oli kulu ühe laterna kohta aastas keskmiselt 13½ rubla, Peterburis aga 25 rbl. 20¼ kop. — 27 rbl. 33 kop. Suur vahe sõltus esijoones sellest, et Sise-Venemaal piiritus oli palju kallim.

Kuid see hiilgeajajärk Tartu uulide valgustamise ajaloos põnud pikk. Juba a. 1861 oli üks välismaa firma, kes Vilnos parajasti ehitas gaasivabrikut, teinud ettepaneku anda kontsessioon selle ehitamiseks ka Tartus ja alates sest ajast oli gaasivabriku ehitamine alaliselt päevakorras. Teostus see aga ligi 20 aastat hiljem. Kuid juba ammu enne selle avamist oli piiritusvalgustus pidanud taganema ühe võimsa võistleja eest.

Juba aastatuhandeid oli maaõli tuntud ja ka kasustatud muuseas primitiivseks valgustus pidanud taganema ühe võimsa valgustusvahendiks, kuid alles XIX sajandi keskel suurte õliväljade avastamisest Pensilvaanias, Põhja Ameerikas, ja selle tehnilise ümbertöötamise täienemisega omandasid, alates 1859. a., sellest destilleeritud valgustusained ilmaturul ikka suuremat kaalu. Mõne aastaga omandas ameerika valgustusõli ka Venemaa sisseveos Balti sadamate kaudu tähelepandava kohta. Vene enda toodang ei tulnud siin arvesse tolaeagsete halbade ühenduste juures. Nii veeti sisse üle Riia 1866. a. 18 207 pd., 1867. a. — 16 607, kuid 1868. a. — 61 759 ja 1869. a. — 121 865 pd.

Harilikeski oludes ei suutnud siinsed valgustusained võistelda mineraalõlidega, nüüd lisandus sellele veel neil aastail olnud viljaikaldus, mis tõstis tunduvalt piirituse hinna. Nii pidi linn aasta 1867/68 hooajaks tarviliiku 10 300 toobi valgustuspiirituse eest maksma 35⁸⁶/₁₀₀

kop. toop ja puhta 93° süütamispiirituse eest — 8½ kop. kraad.

Juba märtsis 1868 oli tehtud katseid lambiga, milles põletati „Chadorin“ nime- list mineraalõli ja 1868. a. sügisel mindi täiesti üle „Chadorin“ile“. Seks tarviliik valgustusseadistu ümbertegemine maksus ainult 400 rbl. ümber, sest endised nelja- ja kuuekandilised laternad jäid tarvitusele, muretseti ainult 131 uut lampi ja tehti ümber 100 endist, kõik kohaliku plekksepa Leitz'i poolt. Tarviliiku „Chadorin“i“ muretsemise võttis 5 rbl. 80 kop. pd. enda peale kohaliku seebivabriku omanik ja kaupmees Frederking. Kuna seda oli tarvitati ainult 450 pd. ümber, osutus see tunduvalt odavamaks kui piiritus. Tuleb arvestada sedagi, et ka süütamisel ei tarvitatud enam piiritust, vaid küünlaid. Kuivõrt aga õlivalgustus oli parem piiritusvalgustusest, on raske otsustada. Arvestades tolaeagseid kaunis algelisi lampe, ei saa paremust, kui seda üldse oli, pidada suureks.

Valgustusmineraalõlide nimetused ja sordid polnud tol ajal veel kujunenud täiesti kindlaks, mistõttu nad vaheldusid sagedasti. Parimaks peeti nähtavasti „Chadorin“i“, mis oli ka kallimaid. Näiteks maksus a. 1877 üks pd. „Chadorin“i“ 5 rbl. 60 kop. ja petrooleum 4 rbl. 40 kop. Nähtavasti odavuse pärast katsetati neil aastail ka teiste ainetega. Näiteks 1870. a. tarvitati kerossiini, 1871. a. — ligroini, 1872. a. — naftat, 1873. a. — petrooleumi.

Põletusmaterjali muretsemine toimus vähempakkumisteel ja enamasti võttis selle enda peale Frederking. Laternate süütamist ja parandamist toimetas politseikassa majanduslikul teel. Ametis oli 1 laternate-inspektor ehk ülevaataja ja 8 laternasüütajat. Kulud, millest umbes 65% kulus valgustusmaterjaliks, 25% — teenimisele ja 10% remondile, arenesid tõusvas suunas; nii oli valgustuseelarve 1870. a. 3548,8 rbl. 1877. a. — aga 6000 rbl.; sel summal püsis see käsitledava ajajärgu lõpuni.

Valgustushooaega arvestati 15. augustist — 15. aprillini. Mõnikord pikendati seda mõne päeva võrra, näiteks 1871. a. 19. aprillini. Valgustundide arv sõltus ka ilmarest. Nii oli neid 1874. a. 1162¼ ja ühe laterna valgustamine maksus keskmiselt 15 rbl. A. 1876 arvestati 1364 tundi ja 16 rbl. 54 kop. laterna kohta.

Ka laternate arv oli ajajooksul tõusnud. A. 1868 oli neid olnud 220 ümber,

samuti kui järgnevail aastail. A. 1877 oli see arv aga tõusnud 270-ni.

A. 1878 läks uulivalgustuse ülemkorraldus rae käest uue vastasutatud linnavalitsuse kätte. Tegelik korraldamine jäi 1880. aastani politseikassa hooleks. Tähendatud aastal teostus aga Tartu uulide valgustamise ajaloos suurem pööre kui kõik senised, nimelt algas 1. novembril tegevust gaasivabrik. Juba a. 1861 oli üks välismaa firma, kes parajasti ehitas gaasivabrikut Vilnosse, pakkunud end seda ehitama kontsessiooni alusel ka Tartusse. Gaasi kavatseti hakata valmistama puust, kuna kivisüsi, arvestades ainuüksi veoku-

lusid, sest puudus ju alles raudtee, oleks osutunud liiga kalliks. Alates sellest ajast, ei kao gaasivabriku küsimus päevakorralt, kuid mitmesuguste, peamiselt rahaliste takistuste tõttu, ei jõutud kaugemale projektist. Alles uuel linnavalitsusel õnnestus selle teostamine, kuid mitte aktsiaseltsi kaudu, nagu raad seda lõpuks oli kavatsenud, vaid linna ettevõttena. Algas ajajärk, milline kestab praegugi veel, sest ka elekter pole suutnud senini suruda välja gaasi, vaid on kõrvaldanud esijoones viimased petrooleumilaternad eeslinnadest, kuhu gaas ei ulatu.

E. T.

Linnade ja alevite ülesandeid tuleviku aero-keemilis-bakterioloogilises sõjas.

A. Kümmel.

(Järg.)

Tsiviilaero-keemilis-bakterioloogilise kaitse loomise praktikas on välismaal kujunemas ja arenemas rööbiti kaks süsteemi. Nende kahe diametraalselt erineva äärmuse omavaheline kombinatsioon on kutsunud esile, vastavalt rahvaste geograafilisile, majanduslikele ja poliitilisile eriomadusile, hulk vahepealseid üleminekuvoime.

Üheltpoolt tuleb kriipsutada alla n. n. „Prantsuse süsteemi“, mille eriomaduseks on see, et temas kogu raskuskeskpunkt, vastutus, on usaldatud seks erilisel loodud riiklikule asutisele. Viimane siis oma alluvate agentide abil ja vastutusel teostab ja juhib kogu tsiviilaero-keemilis-bakterioloogilise kaitsega seotud laialdast tegevust. Rahvas kui selline, tema aktiivne teaduslik osavõtt, jääb siin tahaplaanile. Olles passiivses seisundis, jääb tal vaid üle täita täpselt vastavate võimude, asutiste ettekirjutisi ja sundmäärusi. Teises süsteemis, milline on kujunemas puhtamal kujul Nõukogude Sotsialistlikkude Vabariikide Liidus ja Poolas, on raskuskeskpunkt, vastutus, kantud üle rahva laiemate masside peale ja teostatakse era-, õigem küll poolriiklikkude avalikõiguslikkude organisatsioonide kaudu ja vastutusel. Viimased loomulikult töötavad vahetumas kontaktis nii kaitsevæe, kui ka teiste puhtriiklikkude instantsidega.

Nii ühel kui teisel süsteemil on oma head ja halvad omadused. Prantsuse süs-

teem nõuab esijoones oma loomiseks ja ülalpidamiseks suuri ainelisi reserve, häid kvalifitseeritud ja arvurikkaid kaadreid, millised asjaolud aga omakord koormavad riigi eelarvet suurte summadega. Marssal Pétain'i juhatusel töötav territoriaalõhukaitsel oli Prantsuse Vabariigi 3 300 000 000-frangilise eelarve juures 1930. a. käsustada ligi 400 000 000 kuldfranki oma kavade ja projektide elluviimiseks. 1. jaanuariks 1935 peab olema teostatud esimene, hädatarvilikum osa territoriaalõhu-keemilisest üldkaitsesest. Ka lennunduse materiaalosa on Prantsusmaal eeskujulik, evides viimaste teadete järgi umbes 4000 sõjalennukit ja 86 070 kvalifitseeritud lendurit. Kus aga need eeldused puuduvad, kus rahva aineeline jõud on väiksem, kus eelarve on koormatud üle, seal on NSVL ja Poola süsteem vahest vastuvõetavam, tehes kogu seljataguse aero-keemilise kaitse rahva enda asjaks ja liites väheseist veeringuist suuri summasid.

Prantslasil endil on nagu teatav rahu- tus oma süsteemi otstarbekohasuse suhtes. Iseloomustav on seejuures marssal Veygand'i alljärgnev väljendus: „Prantsusmaal on keemilise sõja küsimus täitsa võõras. Ühiskonna südametunnistus, tema avalik arvamine nagu aimaks uduselt seda võrratut ähvardavat hädaohtu. Kuid nagu austusest inimsuse vastu, hoitakse temast eemale, vaigitakse surnuks, kartes mille-gipärast rääkida avalikult selliste sõjapi-

damisviiside hirmsusist. Mitte ükski üldajakirjandus ei vaiki teda surnuks, vaid ka erisõjaajakirjandus. Kõigi selle tagajärjeks on just paljude sõjaväelaste juures märgata keemilise sõjarelva kolossaalse tähtsuse alahinnangut.“

Et siin võib saavutada vastava sircjoonelise ja psühholoogiliselt tabava propagandaga ja demokraatliku kaitseväge juhatusel kaasabil paljugi, näitab NSVL „Osoaviohim'i“ ja Poolas „Lot'i“, hiiglamenu. Viimased, poolriiklikul alusel töötavad organisatsioonid, on osanud võita endale mitmeid miljoneid aktiivseid poolehoidjaid just rahva massist ning nende higi ja vaevaga teenitud veeringuist on vabatahtlikest annetustest kogunenud hiiglasummad. Ja see peaks olema võimalik ka meil. Kaugelt väärtuslikum on see fakt, et rahvamassid ise, elades kaasa õhu-keemilise kaitse ülesehitamisprotsessile, saavad vahetumalt teadlikuks selles, mida neil tuleb teha tulevikusõja puhul, mida mitte, evides n. n. „gaasidistsipliini“.

Bürokraatia poolt ka tehniliselt esukujulikemalt väljatöötatud ja viimisteldud õhu-keemiline kaitse variseb lahingoludes masside vastava „gaasidistsipliinita“ juba esimesel kokkupuutel reaalelu tingimustega kokku, nagu kaardihooneke.

Just tulevane aero-keemiline sõda tahab olla inimhinge ja materia orgaaniliseks sünteesiks. Ja kui möödunud maailmasõjas küllalt oli juhuseid panna tähele, kus armeede kolossaalne vaimustus ja tung võita osutusid mahavisatud väärtusiks viletsate tehniliste võimete juures, kuid teiselt poolt ka kõrgeväärtuslikud tehnilised abinõud ei päästnud armeid, kui sõdurid olid vallutatud pimedast paanikast. See tõsiasi maksab veel suuremal määral tsiviilmasside juures. Arvestades kõiki seda, on kõigis mais märgata viimasel ajal kalduvusi tõmmata kaasa rahva laiemaid masse, töötada välja sellist elastset kaitseorganisatsiooni, milline näeks ette võimalikult tõenäoliselt tuleviku sõja võrratuid võimalusi, mis automaatselt, suuremate pingutusteta võimaldaks minna üle löögivalmis lahingolukorda ja ümberpöörduks. See organisatsioon, kuhu kuuluvad praegugi erinevaimate erialade ja asutiste vastavalt väljaõpetatud formatioonid, peab olema võimeline reageerima vahetumalt igasugusele üllatusile, iga uue ennenägemata võitlusviisi, aeropommi või mõne vägeva, kuid tundmata lahinggaasi kujul. Pole see juba sügaval rahuajal

mõeldud läbi, ehitatud üles, varustatud ja igapidi õpetatud välja, vastavalt oma erialadele, küllalt paenduv oma ühikuis, rühmis, osis, mis aga peasi, on aeglane, peatu oma liikumises, võivad juba esimesed õhu-keemilised rünnakud lõhkepommidega, lahinggaasidega ja laostavaid haigusi väljakutsuvate pisikupommidega lüüa rööpast välja, paisata segi kogu meie elu, meie riikliku aparadi ja majandusliku elu liikumise, nii et tekkiva üldise paanika ja loomaliku hirmu mõjul kõik mobilisatsiooni- ja vastupanukatsed juba alguses varisevad kokku. Ja kui halvemal juhtumil pealetungiv vaenlane tõesti üllatab maailma mõne ennenägemata võitlusviisiga või mõne uue võimsama relvaga, või sügava saladuskatte all leiutatud mürkgaasiga, milliseid kaasaja kaitseabinõud, maskid, pole suutnud näha ette, siis peab organisatsioon olema võimeline võtma ikkagi seda saatusliku „tühikut“ oma õlule, kuna tema teaduslikud asutised on jõudnud tungida vastase relva saladusse, analüüsides tema koostist, omadusi, leiutada vastukaitseabinõusid ja mobiliseeritud tööstuse kaudu teha neid kättesaadavaks rahva ja armee massele. Et sellises kriitilises olukorras tuleb sagedasti arvestada tundidega, on päevselge.

Kui sakslased oma esimese gaasiataagiga 22. aprillil 1915 murdsid Langemarki juures läbi inglaste rinde, oli liitlaste seisund noateral, sest puudusid igasugused gaasikaitseabinõud. Siis pöördus Inglise vägede tookordne ülemjuhataja lord Kitchener inglise naiste poole üleskutsega valmistada musta loori sisse ömmeldud puuvillakihtidest padjakesi. Viimased, läbiimbutatuna natriumhüposulfiidi, sooda ja glütseriini lahusega, kaitsesid nina ja suud kloori vastu. Inglise rahvas taipas hädaohtu ja 48 tunni möödumisel oli kogu liitlaste väerind varustatud selle kaitsevahendiga. Olles arusaamisel, nõuabki Prantsuse uus sõjaväeseadus §§ 4 ja 5 alusel õigust mobiliseerida sõja korral rahvusliku kaitse mõttes kogu rahvast selle sõna tõsisemas mõttes, arvates kaasa naised ja lapsed, toimides oma äranägemise järgi kõigi olemasolevate ainete ja intellektuaalsete jõududega, ühe sõnaga — mobiliseerida kõiki abinõusid, mis „tagavad maa moraalselt vaimu“. Jällegi on astutud samm edasi! Maailmasõda, mobiliseerides isikut, ei vägistanud intellekti, jättes ohvriks toomata ka alaealise noorsoo ja naised. Tulevikus on kindlasti lõpp selliseil sentimentaalsusel.

Lindell-Hart omas kirjatöös „*The remaking of modern armies*“ — London, 1932 kirjutab: „Ühe rahva, kes omal jõul tahab astuda vastu vastase rünnakule, suurimaist ja samal ajal ka põhipanevaimaist jõupingutusist näivad olevat vaimsed pingutused tulevikusõja sõdimisviiside etteaimamises. Selle nõude eel seisavad praegu kõik maailma rahvad. Eriti Euroopa kannatab kõige kibedamini. Kuid kõik sõjandusautoriteedid, õpetlased, insenerid, mida sügavamale nad tungivad loodussaladuste valda, ühinevad üksmeelselt ses, et kõigi rahvaste ja aegade sõjaajaloos pole kunagi olnud raskem vastata sellele küsimusele, kui tänapäeval.“ Ja tõi, mitte kunagi pole teadus ja tehnika edennemine olnud tormilisem, üllatavam ja hüppeidtegevam. Tuleb opereerida kaitse konstrueerimises päris käsikaudu ja alles reaallahingtingimused näitavad kuivõrt elujõuline on üks ehk teine vahend, määrus, relv, organisatsioon.

Allpool analüüsime ja kriipsutame alla neid samme, mis on astutud välismaal kaitseks õhu-gaasisõja vastu.

Esijoones tuleb ka meil linnade ja alvite ehituse ja korrashoiu praktikas end põhjalikult korraldada ümber vastavalt õhu-keemilis-bakterioloogilise sõja eriomadusile.

Meie kaasaegsed hooned, eriti puuhooned, mille iga pilu ja prao vahelt vabalt vingub tuul, on sõjakorral õudseiks ühis-haudadeks ja kinnised, suletud õued ja aiad tekitavad „gaasipuure“ selle sõna tõsisemas mõttes. Süütepommide tarvituselevõtmise võimalus teeb linnade kaitse tule eest äärmiselt raskeks. Saksa autoriteetseim tulekaitseeriteadlane ins. Rumpf avaldas hiljuti äärmiselt tõsise kirjatöö „*Die Brandbomben*“. Analüüsides selles linnade tulistamise ja piiramise ajalugu, jõuab autor kindumusele, „et suurlinnade täielik hävitamine ainuüksi brisantaeropommide kaudu nõuab niisuurte arvu pommilennukeid, millist ükski vaenulik pool arvatavasti kunagi ei evi. Ka maailmasõda näitas, et suurt linna, ka sel juhtumil, kui ta seisab pikemat aega raskehurväe tule all, pole siiski mitte kunagi purustatud maatas. Täielikult maatas võib purustada suurt linna vaid süütepommidega. Viimased ei vaja suurt pommitajate arvu, küll aga korduvalt, hoogsaid ja süstemaatilisi rünnakuid võimalikult suurte süütetagavaradega. Tõsiselt kannatas Reims Lääne rindel 1917.—18. a. paari rünnaku all süütepommidega kaugelt ko-

hutavamalt kui kõigi normaalkahurväe pommitamise all kogu sõja kestvusel.“ Möödunud maailmasõjas ei tarvitatud õhusüütepomme tsiviilelanikkude ja linnade tulistamiseks. Austria kolonel Eyb kirjutab selle kohta oma raamatus „Linnade kaitse õhurünnakute puhul“ — „36 lennukit-pommitajat pidid maailmasõja lõpufaasis Londonit atakeerima süütepommidega. Saksa armee ülemjuhatus aga keelas $\frac{1}{2}$ tundi enne ataagi algust selle ära. Võib arvata, et vaatamata Londoni võimsale õhukaitsele meie lennukid siiski oleksid murdnud läbi. Ja kui oletada, et suurem osa neist oleks hukkunud, 2250 süütepommi oleks Londonile ikkagi langenud. Tulikahjude ulatus oleks igal juhtumil olnud kolosaalne, sest tavaliselt põgeneb õhurünnakute ajal ärahirmunud elanikkond alla keldresse ja seetõttu on põõninguil ja ülemisel kordadel tekkivad tulipesad liigagi hilja märgatavad“.

Täpselt samasugusel arvamusel on ka populaarne Saksa „rahukindral“ Berthold v. Deimling oma „*Manchester Guardian*“is ilmunud artiklis „*Disarmament or distinction*“. Kõigist kardetavamad on süütepommid. Kaaludes ühe kg ümber, on neid võimalik võtta kaasa suuremal arvul. Nende pommide termiitide tekitab süütudes 3000° kuuma tulepesa, millist on võimatu kustutada veega. 72 lennukist koostuv eskadrill võib võtta kaasa 36 000 kg pomme. Ja kui võtame märklauaks mõne suurema linna, siis on tõenäoline, et 36 000 allaheidetud pommist langeb ikkagi 2000 pommi hooneile, ehitistele jne., oletades, et suuremas osas kaasaja linnades on tavaliselt $\frac{1}{3}$ maaalast ehitiste ja $\frac{2}{3}$ aedade, õuede, platside, uulide all. Kui meie seda vägagi arvata-vat ja tõenäolist oletust lihtsustamise mõttes koondaksime veelgi poole võrra, võime ikkagi oletada absoluutse kindlusega, et ühel ja samal ajal linna erinevaimas osis puhkeb korraga lahti 6000 (loe kuustuhast) tulikahju.

Milline tuletõrje suudaks siis küll orienteeruda ja anda abi! Ja mürkgaasid?! Ei ükski neist, kes võtnud osa maailmasõjast ei suuda ialgi unustada nende hirmsusi, kuid maailmasõjas tarvitatud mürkgaasid on vahepeal tuhat korda ületatud uute äsjaleiutatud ja palju tugevamate ja võimsamate lahinggaasidega. Kui võrratjõulised on modernsed lahinggaasid, seda iseloomustab kõige paremini ühes ettekandes 1929. a. Prantsuse tuntud füüsik ja Collège de France'i professor

Langevin: — „tänapäeval jätkub 100 lennukist, igal ühel neist koormaks 1000 *kg* mürkgaase, et Pariisi (ehk Londoni, Berliini) ühe tunni jooksul katta 20 *m* kõrguse tiheda gaasilooriga. Kui mitte tuul ei tuleks appi, siis oleksid selliselt gaasistatud linnades elanikud lihtsalt hävitatud.“

Kindral Berthold v. Deimling ja füüsik Langevin on rahvusvahelised suurused oma aladel ja juba see asjaolu tagab nende sõnade tõsidust.

Arvestades ülaltoodud väiteid, peab jõudma loogilisele raudsele äratundmisele, et 100%, s. o., et absoluutse seljataguse kaitse loomine kaasaja rünnakrelvade tormilise edenemise tempo juures on läbiviimatu ja tehniliselt teostamatu probleem. Teoreetiliselt ehk oleks see vahest mõeldav, kuid tekkivad ainelised kulutused on nii suured, et ka majanduslikult kaugelt rikkamad rahvad, nagu Prantsusmaa ja Ameerika Ühendriigid on nähtavaste sunitud sellest loobuma. Kõige selle juures on saavutatud julgeolek võrdlemisi suhteline.

Ütleme, et hoone on konstrueeritud vastupanuks 50-kilogrammilisele brisant-aeropommile, visatuna 3-kilomeetriliselt, s. o. normaallahingikõrguselt. Kahtlemata puruneb samane hoone samaselt kõrguselt heidetud 200-kilogrammilise pommi all, kõnelemata juba 2½ korda normaalinimikasvu ületavaist ja 1950 *kg* kaaluvaist Ameerika „*divingsbombs*“ („tuukerpommid“), millised on eelmise autori järgi „võimelised saatma ka maailma suurimaid soomuslaevu igaveseks merepõhja“. Nende asjaolude ja reaalse teadustamiste abil saadud teadumuste surve on välismaal tungimas esile vool, mis soovib loobuda ideaalse 100-protsendilise, absoluutse kaitse projektist, vaid panna rohkem rõhku suhtelise, relatiivse kaitse abinõude leiutamisele ja elluviimisele. Relatiivse kaitse loomist, mis ei anna käitset lennukite lahingrünnakul allaheidetud pommide vahetuma otsetabamise vastu, küll aga aitab kõrgemal määral pehmenendada aeropommide otsesemaid tagajärke nende langemisraionis, teiseks mitmesuguste kaitsevahenditega vältida vaenlase ilmutumist, kas viies teda eksiteele või jälle segades tema tegevust kahuri- ja kuulipildujatulega.

Relatiivse kaitse loomine peab algama, nagu tähendatud ülal, meie linnade ehituspraktika uutele aluseile seadmisega. Ise-

endast pole see ülesaamatu probleem. Teine lugu on 100-protsendilise kaitse nõudmise korral. Siin tuleb ehitada erilisel ja eriliste tehniliste normide alusel, milliseid paljud alles veel loomisajajärgus ja väga kaugel normaalsiviilehitustehnika normest ja tüüpidest.

Asudes linnade ja alevite relatiivse kaitse ehitustehniliste põhijoonte vaatlusele, millised välismaal on juba muutunud endastmõistetavaiks, meie juures aga kahjuks figureerivad alles „tundmatu maana“, tuleb kogu aeg pidada silmas juhtnööri rida tingimusi. Esiteks, arvestades majanduskriisi, mille peatset lõppu pole mingit põhjust loota nii pea, tuleb püüda sinna poole, et kõik lisakulutused, millised on tingitud hoonete püstitamisel õhu-keemilise kaitse nõudmisest, tasuksid endid võimalikult majanduslikult, nimelt sel teel, et 1) suurendaksid ehitise äga, 2) annaksid kogu ehitisele kaugelt suurema julgeoleku ja stabiilsuse tuleõnnetuste vastu, 3) mõjuksid kaasa kogu linna ehk asula üldsannitaar- ja heaolu tasapinna tõstmisele ja 4) vaid äärmisel juhtumil nõuaksid juurdeehitisi, võrdlemisi mitte suuresummalisi, millised just ise otsekohe ei kuulu ehitise otsese normaaluülesannete hulka.

Võib ju ka luua kompensatsiooni sel teel, et õhu-keemilise kaitse kohaselt püstitatud elamute peal lasuvad maksud alandataks teatavas protsentuaalses vahekorras teiste kinnisvaradega. Igal juhtumil tuleb see relatiivse kaitse nõue hoonete ja maaalade suhtes fikseerida seadusandlikus korras.

Ei usu, et meie majaomanikud hakkaksid ise omal algatusel tegema lisakulutusi õhu-gaasikaitse korraldamisel. Ei, seks on nad liiga „praktilised“. Meil Eestis pole tänini omavalitsuste ja riiklike ehitiste püstitamisel ja kapitaalremondi puhul arvestatud õhu-gaasikaitse nõudeid, mis siis veel kõneleđa eraehitist. Rõõmstaval viisil ei puudu siiski üksikud erandid. Nii on arvestatud meie kaitseväge gaasikaitse juhataja juhtnööri-dega Tallinnas Linna Veevärgi, siis kindlustusseksi „Eka“ ja Eesti Punase Risti hoone all asuva gaasivarjendi ehitustöil. Kahjuks on need vaid üksikud juhtumid, kuna majaomanikkude laiem mass püsib alles õndsas teadmatuses päevani, mil vaenlase brisant-, fugaas-, gaasi- ja piskupommide rahe neid sellest virgutab.

(Järgneb.)

Ülevaade Rakvere linna majapidamisest.*)

H. Arikson.

Rakvere linnapea.

Iga omavalitsusühiku ülesannete ja kohustuste äramääramisel on kaaluv sõna öelda peale üldkohustuste selle omavalitsusühiku iseäralisusil ja eritingimusil.

Need viimased mõjustavad väga tugevasti ka Rakvere linna majapidamist.

Kuigi Rakvere, kuuludes Eesti vanemate linnade hulka, evib linna õigused juba 1302. aastast, s. o. 631 aastat, on linn kasvanud suuresti just viimase kümne aasta jooksul nii elanikkude arvult kui maaalalt. 1917. a. oli Rakveres 5400 elanikku, 1922. a. rahvalugemise andmete järgi — 7660 ja nüüd juba rida aastaid — 12 500.

Elanikkude arvu tõusult on Rakvere Eesti vanade linnade seas kõige enam kasvanud linn.

Enne Eesti iseseisvust, kui n. n. Kukeküla, vaksali lähidane linnacsa, ei kuulunud veel linna administratiivpiirkonda, moodustasid linna Tallinna, Lai, Pikk ja Tartu uul oma ümbruskonnaga, kusjuures Tallinna ja Laia uuli ümbrus moodustas peaosas, kuna lõunapoolset Tartu uuli ümbrust sidus põhjapoolse osaga ainult Pikk uul, sest linna keskkohas asusid asustamata kirikumaa põllud ja heinamaad. Kukeküla ühendamine linnaga laiendas linna piirid asustatud ja korraldatud maaalale, kuid endise Rakvere mõisa ja kirikumaade ühendamine linnaga ei tõstnud üksi linna maaala ligi kahekordseks, vaid pani linna peale ka kohustused tema korrashoiuks, sest need maad olid suuremaltjaolt asustamata.

Linna maaala ühes linnametsaga on 556 ha, sellest obroki- ja eramaid 285,6 ha, kuna 1920. a. saadi juurde endise mõisa maid 205,9 ha ja kirikumaid 64,5 ha. Linn ulatub nüüd põhjast lõuna 4,75 km pikkuselt ja 2,95 km laiuselt.

Linna maaala kasvamine ligi kahekordseks asjaolu juures, kus endisest linna maast oli suurem osa veel metsa ja karjamaa all, määrab õieti ära Rakvere linna majapidamise suuna, tema erilised ülesanded ja raskused. Esimesel kohal seisavad siin uulide korraldamine ja korrashoidmine ja vee ärajuhtimine, teisel uulide valgustamine.

On arusaadav, et linna sellise kasvamise juures ei saa olla juttu kõigi uulide sillutamisest. Et endiste mõisa- ja kirikumaade ehituskruuntideks planeerimisel kruunte anti välja üle linna, vaatamata ehitamise järjekorrale, ulatuvad hooned linnäärile, kuigi vahepeal krundid täis ehitamata, mis veelgi tõstab heakorraldusid, võrreldes tuludega kinnisvaradelt. Uute uulide prügitamise, parandamise ja kruusatamise peale on seepärast viimase kuue aasta jooksul kulutatud suuremaid summasid. Linna aruannete järgi on uulide korrashoidmiseks kulutatud 1920. a. 1059 kr. ehk 3,3% eelarvest, 1921. a. — 1926. a. 1434 — 16 943 kr., ehk 0,7—6,4%. Alates 1927/28. a. on märgata tõusu — 33 664 kr., 29 903 kr., 48 272 kr., 41 000 kr., 42 700 kr., 49 900 kr., ehk keskmiselt 9—11% eelarvest. Viimase kolme aasta summas on ka hädaabitööde korras tehtud tööd.

Uule on Rakveres üldse 51,5 km, sellest kindla katttega 23 km, kruusateid 10,6 km ja mullateid 17,9 km. Viimaste korrashoidmine nõuab linnaomavalitsuselt suurt jõupingutust. Ülearuste kulude vältimiseks sai linnavalitsus möödunud talvel volikogult õiguse pidurdada ehitamist linna äärile, mullateede äärde, kuna puudub vajadus uute elumajade järgi, sest linnas oli hulk tühje kortereid.

Puiesteid on linnal 1050 m — kõik kahe viimase aasta saavutis. Uule, mille sõiduosad on lahutatud puudereaga kõnniteest kahel pool teed, on 2945 m, ühel pool teed — 950 m; seega on puid istutatud üldse 6940 m pikkusel, sellest Tartu uul, aastakümnete eest istutatud suurte puudega, 1070 m pikkusel, kuna kõik muu on istutatud kolme viimase aasta jooksul. Suuremad uuslinna puiesteed — Poska, Vilmsi ja Seminari, ootavad veel korraldamist. Korraldatud parke on linnas 35 ha, sellest linna korralduses 27 ha.

Vähe on seni suudetud teha kanalisatsiooni alal. Suuremaid krediite on eelarves esmakordselt tänavu. Lõpetatud on Poska puiestee kanalisatsioon ja praegu on käsil maaaluse torustiku panemine Tallinna uulil, kokku 470 m pikkusel. Maaaluste torustikkude panemine varemalt oli

*) Kantud ette ELL esindajatekogu koosolekul Rakveres 18. juunil 1933.

seoses linna uute majade ehitamisega. Maaalust torustikku on seni kõigest 1650 m, lahtrisi magistraalkraave aga 10 045 m, sellest on tänavu kaevatud 1800 m.

Uulide valgustamise kulu tõuseb juba 1924. a., võrreldes 1920. a., kahekümnekordseks ja näitab tunduvalt tõusu 1931./32. aastani, mil see tõusis 6365 kroonile. Voolu hinna alandamise tagajärjel langes see käesolevaks aastaks 5260 kroonile, kuigi on ehitatud juurde palju valgustuspunkte.

Linna maaala suur kasvamine on nõudnud seega erilisi kulusid ja nõuab seda veel kaua aega. Kuid ka elanikkude arvu väga suur tõus on toonud endaga kaasa uusi kulusid, otseseid ja kaudseid, eriti aga seepärast, et linna on valgunud palju kehva elementi.

Uute asutistena ja hoonetena on tulnud juurde koolimajad — 1920. aastani polnud linnal endal ühtki koolimaja — turkaubamaja, staadion, apteek ja uus haigla. Kinnisvarade ostud ja ehitused on seotud erakordsete kuludega. Erakordseid kulusid näitavad linna aruanded suuremas summas, alates 1926. a., seega ka suuremat ülesehitavat tööd, alates samast ajast. Erakorralisi kulusid oli 1926. a. 44 008 kr., 1927./28. a. — 55 536 kr., 1928./29. a. — 69 457 kr., 1929./30. a. — 70 588 kr., 1930./31. a. — 77 592 kr., 1931./32. a. — 66 005 kr., 1932./33. a. — 46 150 kr. Erakorralised kulud nõuavad ka erakorralisi tulusid. Neid annavad laenuid. Kinnisvarade ostude ja ehituste paratamatuks tagajärjeks on laenusumma tõus. Alates 1920. a. püsis laenusumma 8 aasta jooksul enam-vähem ühel tasemel, 25 000 kr. piires, näidates järsku tõusu 1928./29. a. — 53 504 kroonile ja I algkooli maja ehitamise tagajärjel ja haigla ehituse tagajärjel uut tõusu 1931./32. a. lõpuks — 107 428 kroonile. Ühel ajal laenusumma tõusuga tõuseb ka linna varanduse kapital. Kui 1920. a. aruanne näitab seda 26 115 kr., siis tõuseb see 1931./32. a. lõpuks 802 241 kroonile.

Elanikkude arvu tõus vaesema kihi arvel peegeldub eriti hoolekandekuludes. Hoolekandekulud näitavad järjekindlat tõusu — 3125 kroonilt 1920. a. tõusid nad 1923. a. juba viiekordseks ja 1932./33. a. kuuteistkümnekordseks — 50 589 kroonile. Järsk tõus oli 1927./28. a., tõstes kulud 20 256 kroonilt 36 402 kroonile. Veel suurem on lahtise hoolekande kulude tõusu vahetõus. Alates 1920. a. tõusid need

1924. a. kümnekordseks ja 1931./32. a. seitsmekümnekordseks. Peale seda näitavad summad alanemist vastavalt elukalliduse alanemisele. Elaniku kohta, arvates kaasa ka hoolealused ja lapsed ise, tuleb hoolekandekulusid Rakveres 4 kr., maksu maksja kodaniku kohta — 26 kr.

Peatudes hoolekandekulude juures, ei saa unustada hädaabitööde tegemisega seotud kulusid. Hädaabitööle kulutati Rakveres 1930./31. a. 13 250 kr., sellest linna summadest 9549 kr., riigi summadest 3656 kr., 1931./32. a. — 18 281 kr., sellest linna summadest 7491 kr., riigi summadest 10 790 kr., 1932./33. a. — 31 725 kr., sellest linna summadest 11 325 kr., riigi summadest 20 400 kr.

Tervishoiukulud, arvestades ka haigla kulusid, on brutokulud. 1920. a. võrdusid need 3466 kr., 1933./34. a. eelarves on nähtud neid ette 53 551 kr., tõustes uue haigla ehitamise tõttu 1932./33. a. korraga enam kui kahekordseks. Tervishoiukulud tuleb kodaniku kohta 4 kr. 25 s.

Püsivamat taset kümne aasta jooksul näitavad hariduskulud. 1923. a. oli hariduskulud 44 870 kr., 1933./34. a. eelarves on neid 47 133 kr., kuigi vahetevahel kulud on tõusnud isegi ligi 60 000 kr. — uute koolide asutamise puhul, 1920. a. oli hariduskulud vaid 6571 krooni. Elaniku kohta tuli 1932./33. a. hariduskulud 4 kr. 40 s.

Rakveres on 4 linna algkooli 20 klassi-komplektiga, 1 kesk- ja 2 kutsekooli, Saksa Kultuurimavalitsuse kesk- ja algkool, Zeeh' kommentsgümnaasium, eraõhtugümnaasium, Viru Maavalitsuse täienduskool ja 2 eraalgkooli. Hoolekandeaustisist on linnal vanadekodu, kuna laste-aed, lastepäevakodu ja suvekolooniat peab ülal eraorganisatsioon — Virumaa Lastekaitseühing. Tervishoiuasutisist on Rakveres 2 linna haiglat, kombulsvälveamet ja erahaigla.

Ettevõtted on andnud Rakvere linna eelarveis tunduva tulu, tõustes 1931./32. a. suurima summani — 165 315 kr. bruto, sellest jääki 36 074 kr. Järgnevad aastad näitavad alanemist. Suurimat tulu ettevõtteist annab elektrivõrk; peale selle on linnal apteek, rohukauplus, viinapood ja tagavaraladu, telliskivitehas, veovood ja tapamaja, millest viimane tulu ei anna.

Linna varandusilt saadavais brutotuludes võib näha järjekindlat tõusu 1932./33. aastani, tõustes 1570 kroonilt 1920. a. 24 012 kroonile 1926. a., 1931./32. a. võrdusid need 39 625 kr.,

1932./33. a. — 49 849 kr. 1933./34. a. eelarves on aga järsk langus 27 390 kroonile. Puhastulu on olnud seni aastast 15 000 kr. Linna varanduse moodustavad linna majad, maad, mets, talu, päemurd, liiva- ja saviaugud.

Maksudest on Rakveres stabiilseimaiks makseks tööstus-kaubandusmaksud. 1920. a. saadi neist maksudest 7122 kr., 1922. a. — juba 42 161 kr., seega ligi kuus korda rohkem. Sellele tasemele on jäänud nad kümne aasta jooksul, tõustes isegi 50 000 kroonini; 1932./33. a. saadi tööstus-kubandusmaksudest 41 720 kr.. Tarvitamisõiguste-maksest saadud tulude suurus on väga kõikuv. Juba 1921. a. saadi neist maksest 6506 kr., 1932./33. a. aga ainult 4440 kr., vahepeal, 1923., 1925., 1926. ja isegi 1929./30. a. tõusid need tugevasti üle 10 000 kr. Kinnisvaramaks kasvas loomulikult linna suurenemisega; 1922. a. võrdus see 14 697 kr., 1926. a. — 28 288 kr., 1932./33. a. — 36 750 kr., 1933./34. a. on nähtud ette vaid 27 563 kr. tulu kinnisvaramaksust. Kindlat langust näitab tulumaks — 21 895 kroonilt 1923. a. on ta kümne aastaga langenud 9600 kroonile.

See tõus, milline peegeldub linna kuludes ja läbikäikudes, annab end tunda ka bilansis. Bilansi kogusumma, milline oli 1920. a. 86 819 kr., on tõusnud 1931./32. a. lõpuks 1 058 081 kroonile, selles varanduse kapitali 802 241 kr. ja tagavarakapitali 7684 kr. Järjest tõusvad kulud ja kahanuvad tulud sunnivad täitma eelarvet etevaatlikult. Sellele oletusele juhivad eel-

arve täitmise lõpptulemused. Alates 1920. a. on ainult kaks aastat lõppenud puudujäägiga — 1921. a. — 21 616 kr. ja 1929./30. a. — 7742 kr.

Suurem jääk oli 1926. a. — 37 236 kr. Ka viimased aastad on lõppenud jäägiga — 1930./31. a. — 10 437 kr., 1931./32. a. — 17 273 kr., 1932./33. a. — üle 7000 kr. Need pole kunstlikult saavutatud jäägid. Vaid faktilised, kuma nad oleksid võinud olla märksa suuremad, kui eelarves ettenähtud laenu oleks ka kõik tehtud.

Linnaomavalitsuse ülesannete suurenemine peegeldub kõige selgemini eelarvete-aruannete kogusumma tõusus. 1920. a. võrdus see kogusumma 30 288 kr., 1921. a. — 209 433 kr., 1922. a. — 173 267 kr., 1923. a. — 237 540 kr., 1924. a. — 236 120 kr., 1925. a. — 285 760 kr., 1926. a. — 303 615 kr., 1927./28. a. — 454 113 kr., 1928./29. a. — 415 207 kr., 1929./30. a. — 427 585 kr., 1930./31. a. 487 086 kr., 1931./32. a. — 468 696 kr., 1932./33. a. — 520 827 kr., 1933./34. a. — 393 608 kr. (kaks viimast summat eelarve järgi).

Viimane summa näitab juba tagasimekut kuue aasta eelsele tasemele ja seda tulude järsu kahanemise tagajärjel üldise majanduskriisi mõjul. See viimane asjaolu kõneleb erilist raskusist Rakveres, kui kiiresti kasvanud linnas, kus on täitmist ootamas palju ülesandeid, peale heakorra tõstmise veel uue keskkoolimaja ehitamine, hoolekande teostamine, hädaabitööde korraldamine ja laenu tasumine.

Tartu Linnavalitsus kodumaa omatööstuse edendajana.

Ajal, mil majanduskriis ja tööpuudus hakkas avalduma ikka raskemal ja ohtlikumal kujul, tuli Tartu linnaomavalitsusel leida teid ja vahendeid kui mitte just selle laostava nähte täielikuks vältimiseks, milline ülesanne omavalitsusel oleks käinud üle jõu, siis vähemalt selle tagajärgede võimalikuks pehmendamiseks.

Tunnustades kodumaa omatööstuse edukuse suurt tähtsust riigi üldises majapidamises ja arvestades asjaolusid, et linnas leidis suur hulk töötuid käsitöölisi, kes asjatult ootasid tööd ja leiba tööbörsi ukse taga, asus linnavalitsus täie andumusega korraldama kodulinna omatöös-

tust, pöördes eestkätt tähelepanu kodukäsitöö edendamisele.

1929. a. detsembris seati ametisse linna käsitööinstruktor, kelle hoolde usaldati tegeliku töö korraldamine omatööstuse, eriti aga kodukäsitöö edendamise alal.

Võrdlemisi lühikese aja jooksul jõuti organiseerida kodukäsitöölisi niikaugemale, et 1930. a. võidi korraldada — linnavalitsuse toetusel ja kaasabil — Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi näitusel eriline kodukäsitöösakond. Väljapanekute kogu oli küll võrdlemisi mitmekesine ja suur, kuid nende kvaliteet jättis siiski veel palju soovida. Kuid algus oli tehtud, laiemais

ringkonnis oli äratatud huvi omatööstuse tähtsusele, seega oli näituse peaotstarve saavutatud.

Kuna töötute seas leidis inimesi, kelle töösus oli puudulik, siis tuli kiiresti võimaldada soovijatele töösuse õppimist. Sel otstarbel korraldati joonestamis- ja kindakudumiskursused. Viimased peamiselt seepärast, et oli oodata suuremaid tellimusi kootud esemele välismaalt.

Linna eelarves nähti ette teatud summa kodutöömuuseumi ja -muustritekogu asutamiseks. Sellest toetusest tuli aga linnavalitsusel kitsamaul ajal loobuda.

Kodutöölise organisatsioonitöö tulemusena kutsuti ellu Kodutööühing, millise organisatsiooni esimeheks on linnapea K. Luik, kuna kodutöö tegelik korraldamine tehti ülesandeks linna käsitöökooli korraldajale. Siitpeale algab veelgi intensiivsem töö omatööstuse arendamiseks Tartus, mis pole jätnud mõjustamata mitte ainult Tartu lähemat ümbruskonda, vaid on ulatunud kaugemalegi.

Mõned aastad tagasi oli meie sissevedu veel väga suur. Veeti sisse kaupu, milliseid võis valmistada kodumaal. Tuli siis kiire korras asuda välismaiste kaupade väljatõrjumisele, rakendades kodumaa tööstusi nende uudisemete valmistamisele, millised olid seni vaid välismaise tööstuse erialaks. Pidi kasvatama ka tarvitajas lugupidamist omamaiste toodete vastu, tuli korraldada propagandat laiemas ulatuses, kodutöönäitusi jne.

See töö on andnud rahuldavaid tulemusi; meil on hakatud ikka enam ja enam valmistama kaupu, milliseid seni veeti sisse välismaalt. Ja kui võrrelda nende kaupade tooteväärtust, siis võib julgesti kinnitada, et nad oma kvaliteediga suudavad võistelda vastava välismaise too-

danguga. Meil leidub isegi paremat tööd, nagu ses oleme võinud kindlalt Kodutööühingu poolt korraldatud võrdlusnäitusel. Esemete kunstilise ja esteetilise külje väljatöötamisel annab nõu ühingu kunstialane toimkond, kuhu kuuluvad kunstnikud ja eriteadlased mitmesuguseilt tööaladelt.

Kaupadest, milliseid meil juba valmistatakse suure eduga, võiks nimetada iga-suguseid kõrgeväärtuslikke saapamäärdeid, kingakreeme, tinte jne., autosuuna näitajaid ja muid auto- ja jalgrattaosi, elektrilambivarje, elektriarmatuure, sarv-kamme, majapidamistarbeid, esemeid turiste jne. jne. Mänguesemete valmistamises on Tartu jõudnud võita esikoha teiste kodumaa linnade seas.

Tulemused oleks võinud olla veelgi suuremad, kui poleks olnud takistamas kapitali puudus, mis suurel määral on pidurdanud kogu tegevust. Neil põhjusil pöörduski Tartu Linnavalitsus — Kodutööühingu algatusel — Vabariigi Valitsuse poole märgukirjaga, milles paluti Kodutööühingule — linnavalitsuse kontrolli all — protsendita laenu töökorralduse erifondist. Laenu saamisel avaneks väljavaa-teid veelgi enam kiirustada kodutööstuse arengut, ühtlasi leiduks uusi võimalusi asuda uudisemete tootmisele senisest suuremal määral, mis omakord lubaks rakendada produktiivsele tööle suurt hulka töötä oskustöölisi.

Eelmissist ridadest nähtub, et Tartu Linnavalitsus on asunud jõudumööda edendama kodumaa omatööstust, milline tegevus on andnud õige lühikese aja jook-sul tähelepanuväärt positiivseid tulemusi. Jääks vaid soovida, et ka mujal hakataks energilisemalt teotsema samas suunas, mis oleks suureks edusammuks meie ma-janduselu ülesehitamistöös. V. T.

Kroonika.

Tartu linna 1933./34. a. eelarve.

Tartu linna 1933./34. a. eelarve võeti vastu Linnavolikogu poolt 19. juunil 1933. Eelarve on tasakaalustatud kogusummas 3 359 918 kr., seega on eelarve summa vähem 1932./33. a. eelarve summast ligi 190 000 kr. ja 1931./32. a. summast 220 000 kr. võrra. Eelarve tasakaalustamine oli seotud suurte raskustega, sest linna tulud mitmesuguseil aladel vähenesid ja näitavad veelgi vähenemise ten-

dentsi. Tulude tunduvad vähenemised on kindlad järgmisil aladel: kinnisvarade hindamise maks, milline nagu näitavad hiljuti toimetatud hindamise tulemused, väheneb 95 000 kr. võrra, sest majade üürid on langenud keskmiselt 20% võrra. Trahterimaks väheneb ligi 35 000 kr. võrra, sest mõned trahterid on suletud ja riigilt toetuse andmine trahterimaksu puudujäägi katteks on lõpetatud. Ka riigi toetus viinaostulubade-maksu asendamiseks 31 779 kr. suuruses aastast on jäetud

ära, sest riik seda toetust enam ei anna. Samuti vähenevad tulud linna ettevõttest, eriti mõisust, taludest ja metsist nende saaduste hindade langemise tõttu.

Et katta puudujääki ja kulused tasa-kaalustada tuludega, teostati kärpimisi pea kõigil aladel, muuseas vähendati ka teenijate koostist ja korraldati ümber ja vähendati palgamäärad.

Uus juhatuskiri kinnisvarade hindamiseks ja maksu määramiseks Tartus.

Kinnisvarade hindamise ja kinnisvaramaksu määramise korra kohta Tartus on pandud maksma 1. juulist 1933 volikogu poolt 14. juunil s. a. vastuvõetud uus juhatuskiri. Selle juhatuskirja järgi on tõstetud elumajade üldsissetulekust korrashoiukuludeks mahaarvatavate kulude protsenti igat liiki majult 5% võrra, nii et maksu alla kuuluv puhassissetulek väheneb samuti 5% võrra. Selle tagajärjel arvestatakse linna kinnisvaramaksu vähenemist 20 000 kr. võrra aastas.

Tartu algkoolid 1933./34. õppeaastal.

Linnavolikogu poolt kiideti heaks algkoolide-võrgu kava 1933./34. kooliaastaks. Ses kavas on nähtud ette järgmised koolid: normaalalgkool — poeglastele 4, tütarlastele — 5 algkooli, segakool — 2, maatüübilisi segakooli — 2, Kaagvere lastekodu algkool — 1, nõrgandelisile — 1, raskkasvatatavaile — 1 ja õhtualgkool — 1, kokku 17 algkooli, millised on linna ülalpidamisel. Neis koolides on 116 klassi 111 klassikomplektiga ja 4011 õpilast. Õpilaste arv keskmiselt ühe klassikomplekti kohta on 36,5.

Peale linna algkoolide on Tartus veel Eesti Noorsoo Kasvatuse Setlsi tütarlasteraalgkool, H. Treffner'i eraalgkool ja Pedagoogiumi juures asuv algkool.

Seega on Tartus üldse 20 algkooli. Õpilasi neis on 4498, kuna klasse on 134, klassikomplekte — 129.

Tartu linna avalikkude raamatukogude tarvitamise määrused.

Tartu linna avalikkude raamatukogude jaoks on töötatud välja nende tarvitamise määrused, millised võeti vastu Linnavoli-

kogu poolt 14. juunil 1933. Määrus on nähtud ette lähem kord raamatute ja ajakirjade kohallugemiseks ja laenutamiseks. Raamatute laenutamise eest võetakse maksu kolm senti kõitelt kahenädalase aja eest. Makse taheti küll tõsta viiele sendile, kuid volikogu jättis maksu endiseks, s. o. kolmele sendile.

Kuopio lasteaiad võeti linna kätte.

Kuopio lasteaedade tagatisühing otsustas lasteaiad anda üle linnale ühes ühingu kuuluvate summadega, milliseid on 75 000 marka. Üleandmise juures seati tingimuseks, et linn ehitab uue hoone Männistä lasteaiale, ja et lasteaedade õpetajad omandaksid samad eesõigused, millised on linna koolide õpetajaile ja linna-teenijaile. Linnavolikogu otsustas kapitali neil tingimustel vastu võtta.

Põllutulundus- ja metsaameti ellukutumine Vaasas.

Vaasa linnavolikogu otsustas kutsuda ellu linna põllutulundus- ja metsaameti, kelle ülesandesse kuuluks linna põllundusliikude maaalade, metsade ja kalastamisvetede korraldamine.

Toitu töökohustuse vastu Oulus.

Oulu linnavalitsus otsustas töötuile välja anda maksuta toiduportsione töökohustuse vastu jaanuaris, veebruaris ja märtsis, milleks määrati 100 000 marka krediiti.

Majapidamiskursusi tööta naistele Oulus.

Oulus otsustati korraldada majapidamiskursusi tööta naistele. Kursused kestaksid 6 nädalat. Linnavolikogu määras seks 20 000 marka krediiti.

Oskuskursusi tööta naistele Joensuu.

Joensuu linnavolikogu otsustas linna töötubades korraldada kursusi naistele õmblemises, lappimises, nõelumises jne., tingimusel, kui riik kannab 50% kursuste kuludest. Kursused kestaksid 4 kuud ja need nõuaks 17 520 marka kulusid. Kursusile võetakse 10 naist.